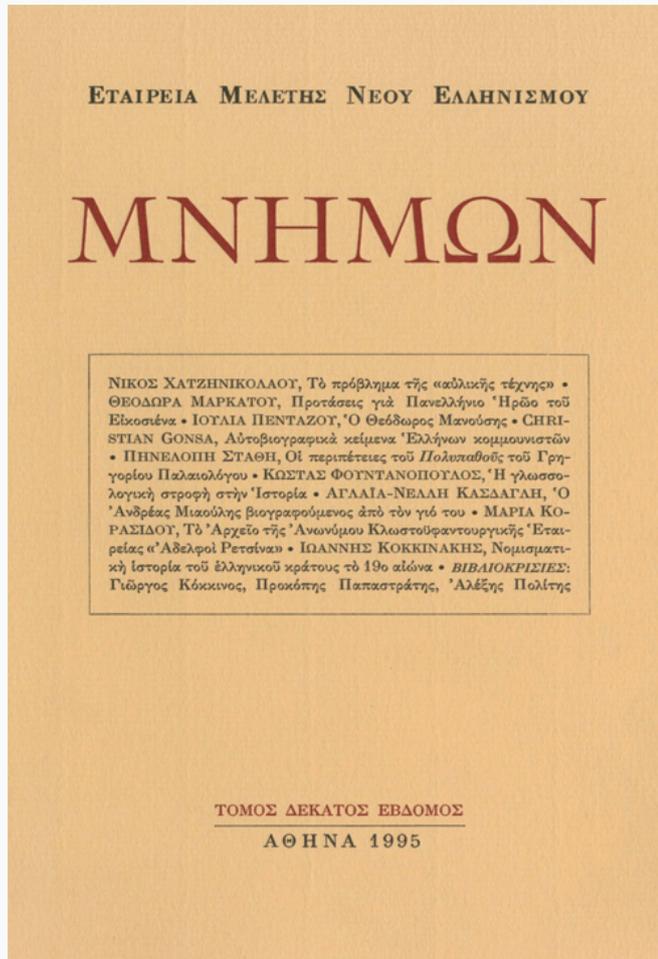

Μνήμων

Τόμ. 17 (1995)

John B. Thompson, *Critical Hermeneutics. A Study in the thought of Paul Ricoeur and Jürgen Habermas*

ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΟΚΚΙΝΟΣ

doi: [10.12681/mnimon.534](https://doi.org/10.12681/mnimon.534)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΚΟΚΚΙΝΟΣ Γ. (1995). John B. Thompson, *Critical Hermeneutics. A Study in the thought of Paul Ricoeur and Jürgen Habermas*. *Μνήμων*, 17, 207–211. <https://doi.org/10.12681/mnimon.534>

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ

John B. Thompson, *Critical Hermeneutics. A Study in the thought of Paul Ricoeur and Jürgen Habermas*, Cambridge University Press 1988 (τέταρτη έκδοση) 257 σ.

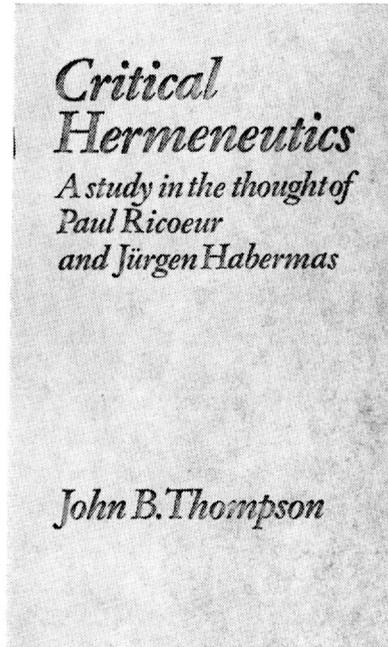
Ο John B. Thompson ονομάζει το πεδίο του «φιλοσοφία των κοινωνικών επιστημών». Πρόκειται, όπως υποστηρίζει, για μια νέα επιστήμη η οποία στην φάση της συγκρότησής της βρίσκεται σε διαδικασία μεθοδολογικής και θεματολογικής όσμωσης με την προσανατολισμένη στη μελέτη της γλώσσας φιλοσοφία, με τη διανοητική ιστορία (= intellectual history), την ιστορία των ιδεών (= history of ideas), τη θεωρία της λογοτεχνίας και εκείνη την κατεύθυνση της σύγχρονης κοινωνιολογίας, η οποία επιχειρεί να ερμηνεύσει την κοινωνική δράση καταφεύγοντας —μεθοδολογικά τουλάχιστον— στον ιδεότυπο της κειμενικής ανάλυσης. Κατά τη γνώμη του Thompson, το στοιχείο, που συνδέει τα ετερόκλητα αυτά γνωστικά πεδία, είναι η προσέγγιση των θεσμών, της ιδεολογίας και γενικότερα των κοινωνικο-πολιτικών φαινομένων με γνώμονα τη συνάρτηση γλωσσολογικής ανάλυσης και ιστορικότητάς.

Ιδιαίτερο μέλημα του John B. Thompson αποτελεί η διαλεκτική σύνθεση της κριτικής θεωρίας του Jürgen Habermas με την ερμηνευτική θεωρία του Paul Ricoeur. Η συγκρότηση δηλαδή της «κριτικής ερμηνευτικής».

Στο κείμενο που ακολουθεί δεν επιχειρούμε να παρουσιάσουμε την «κριτική ερμηνευτική» στη συνολικότητά της, αλλά να ιχνογραφήσουμε τη μία της μόνο συνιστώσα, τον τρόπο δηλαδή με τον οποίο ο John B. Thompson προσλαμβάνει και αφομοιώνει κριτικά την ερμηνευτική θεωρία του Paul Ricoeur.

Io επίπεδο: τα δάνεια

Ο Thompson θεωρεί ότι ο Ricoeur ξεκίνησε την πνευματική του πορεία από τη φαινομενολογία της βούλησης (= δομική/συνδυαστική/συμβολική) για να εισηγηθεί στη συνέχεια την ερμηνευτική θεωρία εμ-

πνεόμενος από τις γλωσσολογικές θεωρίες των Ferdinand Saussure, Louis Hjelmslev και Emile Benveniste. Με τη μελέτη δηλαδή των δομών και των λειτουργιών της γλώσσας ο Ricoeur επιχειρήσει να αναχθεί στους τρόπους με τους οποίους τα γλωσσικά σημεία παράγουν κοινωνικά λειτουργικό νόημα, μέσα στο οποίο εγκλω-

βίσκεται η ιδεολογία και η κοσμοαντίληψη ενός κοινωνικού συνόλου.

Βασιζόμενος λοιπόν σε μια πρώτη φάση στη δομική γλωσσολογία του Saussure και του Hjelmslev, ο Ricoeur θεωρεί ως πεδίο αναφοράς κάθε κειμενοκεντρικής προσέγγισης τις ακόλουθες αρχές: πιστεύει πρώτον ότι η γλώσσα συγκροτεί αφεαυτής ένα εσωτερικά ομοιογενές σύστημα το οποίο λειτουργεί ορθολογικά. Δεύτερον, ότι η επιστήμη της γλωσσολογίας οφείλει να ανάγεται σε δύο επίπεδα, το συγχρονικό και το διαχρονικό. Και τρίτον, ότι η γλώσσα ορίζεται ως λειτουργία λειτουργιών, ως πεδίο διαντιδράσεων μεταξύ σημείων, τα οποία δεν έχουν αναφορική ή αυτοαναφορική νοηματική αξία, αλλά το σημασιακό τους φορτίο εξαρτάται από τη σχέση τους με τα υπόλοιπα σημεία του πεδίου αναφοράς τους. Θεώρηση που οδηγεί στην άποψη ότι κάθε κείμενο πρέπει να εξετάζεται ως «αυτόνομο πεδίο εσωτερικών διαντιδράσεων».

Καθοριστική, ωστόσο, για τη συγκρότηση της ερμηνευτικής θεωρίας του Ricoeur είναι, όπως υποστηρίζει ο Thompson, και η συμβολή των δομιστικών νεοθετικιστικών γλωσσολογικών αντιλήψεων του Benveniste, τις οποίες όμως ο Ricoeur, σε αρκετά σημεία υπερβαίνει, κριτικά. Ο Benveniste διακρίνει μεταξύ «γλωσσολογίας της γλώσσας» και «γλωσσολογίας του λόγου». Η πρώτη ορίζεται και ως «σημειωτική του σημείου» (= *semiotics of the sign*), ενώ η δεύτερη ως «σημασιολογία της πρότασης» (= *semantics of the sentence*). Η πρώτη έχει συστηματικό χαρακτήρα, δίνει προτεραιότητα στο συνταγματικό άξονα και ενδιαφέρεται για την κατανόηση των μηχανισμών παραγωγής του νοήματος σε όλη την κλίμακα της εκφραστικής αλυσίδας: από το φώνημα και το μόρφημα έως το σήμημα (= *sémanteme*). Αντίθετα στη δεύτερη, στην οποία ο Benveniste αποδίδει μεγαλύτερη σημασία, κυριαρχεί ο παραδειγματικός άξονας, δηλαδή οι σχέσεις αντίθεσης ή αναλογίας μεταξύ των σημείων, όχι στο

επίπεδο της πρότασης, αλλά σε αυτό του κειμένου. Διότι το νόημα δεν παράγεται από την άθροιση των επιμέρους νοημάτων που εκλύονται από τις λέξεις μιας πρότασης, αλλά από τη σημασιακή φόρτιση που προσλαμβάνουν στα πλαίσια της μακροδομής, την οποία συγκροτεί το κείμενο. Στον παραδειγματικό συνεπώς άξονα, η πρόταση συνιστά γλωσσική πράξη, αυτό που ονομάζουμε δηλαδή λόγο (= *discours*). Σε αντίθεση, όμως, με τον Benveniste, ο Ricoeur εκφράζει την άποψη ότι ο λόγος ειδικά επιτελεί αφενός μία αναφορική λειτουργία, εφόσον εγγενώς εικονογραφεί τα πράγματα και απαντά στην περιρέουσα εξωτερικότητα, αφετέρου φέρει εγγεγραμμένο το στοιχείο της προθετικότητας, αφού εγκιβωτίζει την επιθυμία του υποκειμένου να αναφερθεί σε κάποιον άλλο για κάτι που το απασχολεί. Έτσι, με τις δύο αυτές λειτουργίες του λόγου η γλώσσα αποκτά «επικοινωνιακότητα». Η επικοινωνιακότητα ορίζεται από τον Ricoeur ως «διαδικασία πρωτογενούς ερμηνείας», στα πλαίσια της οποίας οι συζητητές μέσω ενός παιχνιδιού διαδοχικών εκατέρωθεν ερωτήσεων και απαντήσεων καθορίζουν μέσα από το δίκτυο της πολυσημίας κάθε λέξης ποιάν ακριβώς κάθε φορά έννοια χρησιμοποιούν. Διότι, όπως πιστεύει, η πολυσημία δεν προκύπτει στο επίπεδο της λέξης, αλλά στο επίπεδο της πρότασης και του κειμένου, γεγονός που οδηγεί στη δημιουργία του μεταφορικού λόγου, ο οποίος σε τελευταία ανάλυση συνιστά αναγκαία δυναμική ανανέωσης της γλώσσας. Τα παραπάνω σημαίνουν ότι μόνον ολόκληρες λόγου έχουν τη δυνατότητα να εγκλωβίσουν ανεξίτηλα το νόημα που εμπεριέχουν, εφόσον το νοηματικό τους δυναμικό υπερκερά την πράξη της γραφής ή της εκφοράς, καθώς επίσης και τις άμεσες χρησιμοθηρικές σκοπιμότητες του συντάκτη τους [Thompson, *Critical Hermeneutics...*, ό.π., σ. 49 και 53].

Κατόπιν αυτών, καθίσταται σαφές ότι η υπέρβαση των πλαισίων του γλωσσολογικού δομισμού πραγματοποιείται από τον Ricoeur στους εξής τρεις άξονες: α) αυτόν

της εγγενούς αναφορικότητας του λόγου β) αυτόν της μεταφορικής λειτουργίας ως αναδιάταξης του σημασιακού συστήματος και τέλος γ) αυτόν της αναγωγής της ιστορικής διαδικασίας όχι σε απλή διαχρονικότητα, αλλά σε πορεία σύνθεσης της πολιτισμικής πολυμορφίας και αυτεπίγνωσης του ανθρώπινου όντος με πρώτη ύλη τη γλώσσα [Thompson, *ό.π.*, σ. 48].

2ο επίπεδο: η ρικεριανή έννοια του κειμένου

Ο Ricoeur αντιδιαστέλλει τον προφορικό λόγο από το κείμενο και θεωρεί ότι ο πρώτος αποτελεί αντικείμενο της σημασιολογίας, ενώ το δεύτερο συνιστά πρόβλημα της ερμηνευτικής. Το κείμενο έχει τα ακόλουθα γνωρίσματα: 1ον) ορίζεται ως «έργο» (= work). Εγγράφεται δηλαδή σε αυτό νόημα που αυτονομείται από το δημιουργό του σε αντίθεση με τον προφορικό λόγο, του οποίου το νόημα συχνά συμπίπτει με τις προθέσεις του ομιλούντος. 2ον) Αποτελεί δομημένη ολότητα, της οποίας το νόημα υπερβαίνει την αθροιστική σημασία των συστατικών μερών της. 3ον) Ως έργο λόγου έχει συγκεκριμένη μορφή και δομή, ανήκει δηλαδή σε ορισμένο γραμματολογικό είδος και κατά συνέπεια παρακολουθεί την εξέλιξη, τις δομικές τάσεις, αλλά και τις πιθανές υφολογικές ανατροπές του είδους του. Γεγονός που προσδιορίζει, άλλωστε, το εύρος του ορίζοντα προσδοκιών του αναγνώστη του, κατά τη διάρκεια της διαδικασίας πρόσληψης και ερμηνείας του. 4ον) Φέρει εγγενή υφολογικά χαρακτηριστικά τα οποία ανταποκρίνονται στον ιδιαίτερο τρόπο με τον οποίο ο συγγραφέας του επιχειρεί να υπερβεί φαντασιακά τα αίτια και τις συνέπειες της τραυματικής σχέσης του με την περιρρέουσα πραγματικότητα. 5ον) Το κείμενο υπερβαίνει τα όρια αυτού που ο Ricoeur αποκαλεί «φαινομενική αναφορικότητα» (= ostensive reference), χειραφετείται από τις προθέσεις του δημιουργού του, καθώς και από τις ιδιαίτερες συνθήκες μέσα στις οποίες παρήχθη ή την πραγματικότητα που το προκάλεσε, απο-

γυμνώνεται από την καθημερινότητα και την χωροχρονικότητά του και προσλαμβάνει ενίοτε μια υπερβατολογική αναφορικότητα (= split reference), η οποία συμπυκνώνει υπαρξιακά την ανθρώπινη κατάσταση. Για τον λόγο αυτό, το κείμενο απευθύνεται —δυναμεί τουλάχιστον— στην ανθρώπινη κοινότητα. Γνώρισμα που το διαφοροποιεί από τον προφορικό λόγο, ο οποίος παραμένει δέσμιος του αιτίου και της συγκυρίας γένεσής του. Τέλος, βον) κάθε κείμενο είναι δομικά πολυφωνικό και σημασιακά πολυθενές. Συνεπώς όχι μόνο επιτρέπει, αλλά και επιβάλλει μιαν ανοικτή ερμηνευτική επεξεργασία, υπό τον όρο βέβαια οι ερμηνείες που προβάλλονται να μην είναι μονοσήμαντες και αυθαίρετες. Αυτό σημαίνει αφενός μεν ότι δεν είναι δυνατό να υπάρξει απόλυτη σύμπτωση μεταξύ του εγγεγραμμένου στο κείμενο νοήματος και της ερμηνείας, αφετέρου δε ότι όλες οι ερμηνευτικές προσεγγίσεις, που κατά καιρούς προτείνονται, μπορούν —θεωρητικά τουλάχιστον— να εμφανίζονται ως ισότιμες, αρκεί βέβαια να τηρούν τους κανόνες της επιστημονικής δεοντολογίας και να σέβονται την ιδιαιτερότητα του κειμένου.

Ωστόσο, σε ό,τι αφορά στην απόλυτη διάκριση προφορικού λόγου και κειμένου στην οποία προβαίνει ο Ricoeur, ο Thompson έχει να παρατηρήσει τα ακόλουθα: 1ον) Στην εποχή της ηλεκτρονικής επικοινωνίας δεν είναι σαφής πάντοτε ο διαχωρισμός μεταξύ γραπτού και προφορικού λόγου. 2ον) Το κείμενο δεν απευθύνεται παρά μόνο οριακά σε όλους, εφόσον, σε κάθε περίπτωση, ο συγγραφέας γνωρίζει ποιό είναι το ακριβές ή το δυνητικό κοινό του. 3ον) Το κείμενο δεν αποτελεί πλέον στα πλαίσια της πολιτιστικής βιομηχανίας ατάκη και αυτόνομη νοηματική και υφολογική δομή, δηλαδή «έργο», αλλά εμφανίζεται ως καταναλωτικό αγαθό με εμπορευματική αξία άσχετη πολλές φορές με τη νοηματική πληρότητα και την εκφραστική αρτιότητά του, αφού διαμεσολαβείται ήδη από την φάση της συγγραφής του από προσδιορισμένες εξωκειμενικές σκοπιμότη-

τες. Τέλος, 4ον) το κείμενο, σύμφωνα με την επιχειρηματολογία του Thompson, δεν συνιστά ένα κλειστό αυτοαναφορικό νοηματικό σύμπαν, αλλά από τη φύση του είναι γενετικά συνδεδεμένο με τις ιστορικές συνθήκες μέσα στις οποίες παρήχθη. Το γεγονός αυτό αναγκάζει τον συστηματικό αναγνώστη να μην αρκестεί στη δομική, υφολογική και νοηματική του ανάλυση, αλλά να προχωρήσει παράλληλα και στην κατανόηση των τρόπων με τους οποίους το κείμενο διαμεσολαβείται από τις παραμέτρους του χώρου και του χρόνου.

3ο επίπεδο: η ρικεϊανή θεωρία της ερμηνείας

Κατά τον Ricoeur, δύο είναι οι επιστημονικά θεμιτές ερμηνευτικές στρατηγικές. Η πρώτη, η δομική προσέγγιση, θεωρεί το κείμενο ως ένα κλειστό αυτοαναφορικό σύστημα, ως ένα νοηματικό στεγανό. Η αντίληψη όμως αυτή, όπως επισημαίνει ο Ricoeur, αρκείται στη διακρίβωση των εσωτερικών λειτουργιών του μύθου, του αφηγηματικού ιστού του κειμένου, χωρίς όμως να ενδιαφέρεται ή να είναι σε θέση να εξηγήσει ποιά κοσμοαντίληψη προβάλλεται σε κάθε περίπτωση στο μύθο, αλλά επίσης και ποιά πραγματικότητα εγκιβωτίζει αναπλάσμενη ο μύθος. Τη δεύτερη προσέγγιση ο Ricoeur την ονομάζει «βαθεία ερμηνεία» διατυπώνοντας την εκτίμηση ότι είναι θεωρητικά πληρέστερη, αλλά και αναλυτικά λειτουργικότερη. Η βαθύα ερμηνεία έχει βέβαια αφετηρία τις στρουκτουραλιστικές τεχνικές ανάλυσης, αλλά μελετά τη δομή του κειμένου σε αναφορά με τον φαντασιακό κόσμο που αυτό προβάλλει και την ιστορική συγκυρία στην οποία εγγράφεται. Είναι, θα λέγαμε, ολιστική. Στα πλαίσια μιας τέτοιας προσέγγισης, ο επαρκής αναγνώστης οικειοποιείται τον κόσμο του κειμένου, όχι με την έννοια της ευθείας αναγωγής σε ένα μερικό ή καθ' ολοκληρίαν αλλότριο νοηματικό συνεχές, αλλά με την έννοια της συνειδητής αποστέρησης (= dispossession) των εγχαραγμένων στη διάνοια αξιολογι-

κών κωδίκων ή της ριζικής κατά το δυνατόν αποκόλλησης/αποστασιοποίησης (= distanciation) από το ιδεολογικό σύστημα αναφοράς.

4ο επίπεδο: η υπέρβαση της ιδεολογίας

Για τον Ricoeur η ιδεολογία έχει διττή φύση: μία θετική και μία αρνητική πτυχή. Τα θετικά γνωρίσματα της ιδεολογίας αφορούν στη λειτουργία της ως συνεκτικού δεσμού των κοινωνιών, δηλαδή ως βασικού μηχανισμού συγκρότησης και σφρηλάττησης της συλλογικής ταυτότητας με σκοπό την αναπαραγωγή της ομάδας. Απεναντίας, τα αρνητικά γνωρίσματα αναφέρονται στην άκριτη πρόσδεση της ομάδας στην παράδοση, καθώς και στη σχηματοποιημένη και υστερόβουλη ανάγνωση της πραγματικότητας, πρακτικές που εξυπηρετούν την αποσόβηση κάθε δυναμικού αναπροσανατολισμού των μελών, δηλαδή τη διαίωνιση του υφιστάμενου συστήματος κυριαρχίας.

Στα πλαίσια αυτά, ο Ricoeur εκφράζει την πεποίθηση ότι, ενώ για τον καθημερινό άνθρωπο η ιδεολογία λειτουργεί ως οντολογικό πεπρωμένο, για τον κοινωνικό επιστήμονα που αποπειράται την κειμενική προσέγγιση και σκοπεύει στην ιστορική κατανόηση του κειμένου, η αποϊδεολογικοποίηση αποτελεί ικανή και αναγκαία συνθήκη. Ως αποϊδεολογικοποίηση ο Ricoeur ορίζει την ορθολογική και κριτική αποστασιοποίηση από την ιδεολογία. Οφείλουμε πάντως να επιστημόνουμε ότι και ο ίδιος ο Ricoeur αναγνωρίζει τη σχετικότητα, τη δυσκολία και την οριακότητα ενδεχομένως της ιδεολογικής αποστασιοποίησης του κοινωνικού επιστήμονα στην αφετηρία ή στη διάρκεια της ερμηνευτικής διαδικασίας, εφόσον οι δεσμοί που τον συνδέουν με τις αξίες της εποχής του είναι σχεδόν οργανικοί. [Thompson, *Critical Hermeneutics...*, ό.π., σ. 60].

5ο επίπεδο: η δράση ως κείμενο. Η ερμηνεία της δράσης

Ο Ricoeur θεωρεί ότι η ορθολογική δράση (= έλλογα κίνητρα, ορθολογικός τρόπος

επίτευξης) είναι δυνατό να αναλυθεί ως κειμενική δομή. Αυτό σημαίνει ότι η δράση διεκδικεί την ίδια αυτονομία που απολαμβάνει το κείμενο. Για το λόγο αυτό, είναι έγκυρο να παρουσιάζεται ως «ανοικτό έργο», το οποίο επιζητεί την προσφορότερη ερμηνεία.

Ο Ricoeur εδράζει τη θεωρία της κειμενικής ανάλυσης της δράσης σε δύο αρχές. Η πρώτη κωδικοποιείται από τον ίδιο ως «προθεσιακή εξωτερίκευση» (= intentional exteriorization) και συνοψίζεται στην πεποίθηση ότι το «αποφανσιακό περιεχόμενο» (= propositional content) της δράσης καθηλώνεται εσαεί στους κόλπους της συντελεσμένης πράξης και, όπως το νόημα του κειμένου, αυτονομείται από τα χωρο-χρονικά πλαίσια της αφόρμησής του, παραμένοντας αδρανές έως ότου αποκαλυφθεί και πάλι. Η δεύτερη αρχή, που είναι ουσιαστικά παράγωγη της πρώτης, ομιλεί για την χειραφέτηση της δράσης από τις προθέσεις και τις μεθόδους πραγματοποίησης, που μετέλλε ο δράστης, όπως επίσης και από τις πιθανές αλυσιδωτές διαντιδράσεις, που αυτή προκάλεσε.

Από την πλευρά του ο John B. Thompson δεν ελέγχει τόσο τη θεωρητική εμβέλεια όσο την επιστημονική εγκυρότητα της

κειμενικής ανάλυσης της δράσης. Κι αυτό, διότι πιστεύει πως παρά τη γοητεία μιας τέτοιου είδους προσέγγισης, η ερμηνεία της δράσης σε κενό αέρος, στο αποστειρωμένο περιβάλλον της καθαρής θεωρίας, όπως επιτάσσει η ρικεριανή προβληματική, είναι ανίκανη να ανταποκριθεί με πληρότητα στις απαιτήσεις μιας πολυδιάστατης ερμηνείας. Σημασία κατά συνέπεια έχει ο τρόπος με τον οποίο συντελείται μία πράξη μέσα στα χωρο-χρονικά και τα ψυχο-νοητικά της συμφραζόμενα. Εξάλλου, θεωρεί ότι η αποκλειστική στροφή των κοινωνικών επιστημών προς το παραδειγματικό μοντέλο της γλωσσολογικής ανάλυσης —τάση η οποία χαρακτηρίζει και τη ρικεριανή προσέγγιση της δράσης— είναι επιστημονικά έωλη, εφόσον δεν ενσωματώνονται στην ερμηνευτική διαδικασία ουσιαστικές πτυχές της πραγματικότητας. Κατά συνέπεια, εκφράζει την άποψη ότι μία επαρκής ερμηνεία της δράσης οφείλει να μη βασίζεται μόνο στο δομικό μοντέλο ανάλυσης, αλλά μάλλον σε ένα συνδυαστικό μοντέλο πολλών μεταβλητών, στα πλαίσια του οποίου θα εξετάζονται τόσο τα δομικά γνωρίσματα του κειμένου ή της δράσης όσο και η ανταπόκρισή τους με την ιστορική πραγματικότητα.

ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΟΚΚΙΝΟΣ

Γιώργος Μαργαρίτης, *Από την Ήττα στην Εξέγερση. Ελλάδα: Άνοιξη 1941 - Φθινόπωρο 1942*, Αθήνα, «Ο Πολίτης», 1993, 214 σ.

Mark Mazower, *Inside Hitler's Greece. The Experience of Occupation, 1941-1944*, Yale University Press, New Haven and London, 1993, 437 σ.

Η περίοδος της Αντίστασης και της Κατοχής εξακολουθεί να προκαλεί συγκίνηση και ενδιαφέρον. Αδιάψευστος μάρτυρας αυτού του αμείωτου ενδιαφέροντος είναι η εκδοτική δραστηριότητα που παρατηρείται τα τελευταία χρόνια για την περίοδο αυτή αλλά και για τον εμφύλιο πόλεμο που ακολούθησε. Η ενασχόληση με την περίοδο

αυτή σε μικρό βαθμό οφείλεται σε επετειακούς λόγους, γεγονός που οπωσδήποτε γεμίζει με αισιοδοξία τους ασχολούμενους με τη σύγχρονη ελληνική ιστορία και φυσικά όχι μόνον αυτούς.

Από τον όντως εντυπωσιακό αριθμό των εκδόσεων αυτών θα μας απασχολήσουν, στο σημείωμα αυτό, δύο βιβλία, του